

УДК [325.86:930.1](477)

С. А. Федоренко

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри психології, педагогіки та філософії

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

В. А. Мальков

студент факультету інформаційно-управляючих систем

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Постановка проблеми. У сучасних складних соціально-економічних і політичних процесах, що тривають у державі, створити загальний духовний простір та стати умовою розв'язання існуючих політичних, релігійних і мовних протиріч, об'єднати всі прошарки населення й етноси, що мешкають на теренах України, покликана українська національна ідея. Питання національної ідеї займає ключове місце в концепції українського державотворення та націотворення, а в сучасних умовах набуває додаткової ваги. Державні діячі, науковці та публіцисти звертаються до неї з метою обґрунтування власного бачення минулого, сучасного стану та перспектив подальшого розвитку держави Україна. Тому актуальність репрезентованої теми дослідження є очевидною, адже сьогодні визріла доконечна потреба всебічно дослідити феномен національної ідеї, що допомогло б трансформувати українську ідею буття в стратегію інтенсивного розвитку України.

Метою дослідження є визначення особливостей, джерел та генези української національної ідеї, відображення у працях вітчизняних дослідників, насамперед тих дослідженнях, які з'явилися в Україні за роки незалежності.

Враховуючи те, що мета дослідження полягає передусім в опануванні наукових тенденцій, які панують серед сучасних вітчизняних учених щодо вивчення феномена української національної ідеї, то аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми подається під час розгортання її змістової частини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XIX столітті національна ідея постала як протиположна просвітницькій програмі; процес усвідомлення української національної ідеї відображувався в політичній поезії Т. Шевченка, «хутірській філософії» П. Куліша (першим ввів термін «українська ідея» в українській літературі), творах В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Чубинського, І. Франка та інших.

Наприкінці XIX – початку XX століття дослідження різних аспектів проблеми генерування та трансформації української національної ідеї набули особливої популярності серед видатних представників української соціально-філософської думки. Їх ставлення до минулого, характер оцінок сучасного та передбачення майбутньої долі України значною мірою визначалося тим, яке місце в структурі світогляду кожного з них посідала національна ідея та який зміст кожен із них вкладав у це поняття. У цей період українська національна ідея досягнула концептуального виразу в ідеології самостійництва (Ю. Бачинський, М. Міхновський); її активно розвивали з різних соціально-філософських і суспільно-політичних позицій Б. Грінченко, Д. Донцов, А. Кримський, В. Липинський, М. Павлик, І. Франко.

Загалом розвиток уявлень про українську національну ідею на зламі XIX – XX століть переважно був детермінований взаємодією трьох факторів: 1) конкретно-історичного стану соціального й духовно-світоглядного буття українського народу; 2) ідейної спадковості насамперед аксіологічного та телеологічного ґатунку; 3) індивідуально-

вольовим рівнем концептуалістів української національної ідеї [3].

Після встановлення радянської влади в Україні ще певний час продовжувалося теоретичне усвідомлення національної самобутності українського народу, завдань, які необхідно розв'язати заради збереження власної ідентичності (праці С. Єфремова, Л. Старицької-Черняхівської, М. Хвильового та інші). На початку 1930-х років ця проблематика була оголошена радянською ідеологією «буржуазним націоналізмом», піддана нищівній критиці й заборонена. Подальша розробка філософії української ідеї з кінця 20-х років XX століття й до набуття Україною незалежності здійснювалася майже винятково за її межами. Теорія інтегрального націоналізму Д. Донцова, Ю. Липи, М. Сціборського, історіософія В. Липинського, націологія О. Бочковського, соціоісторичне та політико-правове обґрунтування ідеології самостійництва в працях Л. Ребета, аналіз української національної самосвідомості у філософсько-політичних концепціях О. Оглобліна та І. Лисяка-Рудницького, розгляд історії української культури як процесу національної самоідентифікації в дослідженнях Є. Маланюка, з'ясування особливостей української філософії як відображення своєрідності національного духу в працях І. Мірчука, Д. Чижевського, В. Олексюка, О. Кульчицького, М. Шлемкевича та інших дослідників зробили вагомий внесок в усвідомлення історичної долі українського народу, духовних основ його життєдіяльності, перспектив національного відродження [7].

За роки незалежності в Україні постійно зростає інтерес до проблем національної самоідентифікації. З'явилася значна кількість публікацій із цієї тематики. У них розглядається під різним кутом історична генеза української національної ідеї в контексті вітчизняного та загальноєвропейського історико-культурного процесу, теоретично осмислюється генезис становлення української національної ідеї на зламі XIX – XX століть: праці В. Горського, О. Гриніва, Я. Грицака, О. Забужко, Г. Касьянова, Ф. Кирилюка, М. Лука, М. Поповича, М. Розумного, М. Русина, М. Томенка та інших; визначається зміст поняття «національна ідея», його зв'язок із такими поняттями, як «ідея нації», «національна ідеологія», «національна самосвідомість», «національний менталітет», з'ясовується роль цих феноменів у націотворчому процесі, самоствердженні українського соціуму (праці В. Андрущенко, А. Астаф'єва, С. Бистрицького, В. Борисенка, П. Кравченка, М. Михальченка, Т. Метельової, М. Обушного, М. Рябчука, М. Степико, А. Шевцової та інші) [7].

Серед розглянутих робіт, присвячених власне філософії української ідеї як самостійній інтелектуальній течії, найбільш значущими є дослідження О. Забужко та В. Горського, які концептуально розкривають традицію осмислення української ідеї як окремої галузі філософського українознавства й пропонують «схему» її розвитку, виділяючи певні якісні етапи у формуванні національного мислення. Крім цього, дослідники зосереджуються на розгляді філософських поглядів «творців української ідеї» (наприклад, М. Хвильового та його концепції «азіатського ренесансу»). У своїх працях О. Забужко наголошує

на актуальності проблеми української національної ідеї: «Рідко який видатний мислитель не торкався української національної ідеї, однак і досі у вітчизняній науці національна ідея не набула чіткої кристалічної форми як певної теоретико-методологічної системи» [10, с. 11–15].

Сучасний політолог та філософ М. Розумний проблематику національної ідеї розглядає в контексті буття національної еліти: національна еліта є носієм національної ідеї, цим вона відрізняється від бюрократично-номенклатурної верстви. Національна ідея серед багатьох найістотніших моментів включає передусім мету існування національної спільноти, що проявляється на різних рівнях обґрунтування та проявів: від емоційних до науково виважених і ґрунтовно прорахованих. На думку вченого, вершини свого розвитку національна ідея досягає тоді, коли визріває її політичний складник – ідея побудови суверенної національної держави як необхідної умови й гаранта вільного та щасливого життя національної спільноти; національна ідея існує лише як ідея конкретної нації, адже «в кожному випадку національна ідея формується як специфічна модель націостановлення конкретної спільноти» [16, с. 121]. Кандидат філософських наук В. Сабандуха у формуванні національної ідеї стрижневою лінією також бачить питання української національної еліти [17; 18]. Доктор політичних наук М. Дмитренко розглядає національну ідею як прояв національної свідомості, національної освіти, культури, духовності, що об'єднують і згуртовують суспільство; національна еліта консолідує пробудження та самовизначення народу; національна ідея згуртовує суспільство [8].

Самобутнє бачення тих чи інших аспектів української національної ідеї відображається в працях сучасних українських дослідників (Н. Авер'янова, А. Бичко, Т. Боева, М. Головатий, А. Дербак, О. Духовна-Кравченко, В. Левіна, В. Москалець, В. Пасічник, М. Розумний, І. Хижняк, О. Шибко та інші).

Так, доктор політичних наук М. Головатий стверджує, що національна ідея не може бути сталою, незмінною в сенсі не тільки її реального визначення, а й духовного виважу [5, с. 443]. Дійсно, будь-яка нація в просторово-часовому вимірі проходить певні етапи свого розвитку, тому аргіогі не можуть бути сталими та незмінними її ідеї. Проте, очевидно, національна ідея є сталою, незмінною протягом тривалого часу. Так, загальновідомим фактом є двохсотлітнє існування девізу французької національної ідеї «Свобода. Рівність. Братерство». На думку М. Головатого, українська національна ідея як інтегративний фактор сприятиме формуванню й розвитку громадянського суспільства; вона об'єднує активних, свідомих і відповідальних представників усіх націй і народностей, що проживають в Україні, створивши єдину українську політичну націю [5, с. 453–455].

Сучасна дослідниця І. Хижняк у дисертації «Міф та національна ідея у творчості Василя Пачовського» звертається до вивчення в драматичних і публіцистичних творах письменника художнього втілення поняття національної ідеї як інтегративної складової національного руху, зосередивши увагу на запропонованих автором двох основних функціональних різновидах національної ідеї: історичному та консервативному [19]. І. Хижняк відзначає констатацію В. Пачовським втрату національної ідеї як історичне безпам'ятство народу.

Українська дослідниця В. Левіна в дисертації на підставі вивчення світоглядної концепції М. Хвильового та її порівняння з поглядами попередників (діячів українського відродження) визначає родові риси філософії української національної ідеї як теоретичної свідомості українського відродження: роздвоєність усіх рівнів національної свідомості, починаючи від розрізаного часопостору, роздвоєного усвідомлення власного «Я», і до різноспрямо-

ваності дійових моделей і стереотипів; відстоювання всезагальної соціальної рівності як головної умови рівності національної, що обумовило невідповідність мети засобам її досягнення; дезорієнтованість українства на рівні дилем «національного – інтернаціонального», «Європи – Росії», «аутсайдерства», «комплексу молодшого брата», що коріняться в ментальних шарах, у колективному несвідомому недержавного народу [11]. На думку доктора психологічних наук В. Москальця, національна ідея є інтегрованим концептом і базовим визначальним чинником ціннісного орієнтуру, а відтак змісту, спрямування діяльності нації та створення нею держави, переважної більшості соціальних груп та особливостей, які автентично ідентифіковані з нею [12, с. 8–15].

Вивчаючи проблематику становлення національної свідомості, кандидат філософських наук А. Дербак підкреслює, що національна ідея являє собою основний принцип життєдіяльності нації, який відображає суть, особливість і спрямованість її історичного поступу, корінні інтереси та прагнення народу, стратегічну мету національного розвитку [7]. Дослідник пропонує власне бачення змісту національної ідеї: незалежна, соборна, політично консолідована, духовно цілісна, процвітаюча країна, що забезпечує свободу, добробут, творчу самореалізацію кожного громадянина. Наведені ознаки чітко вказують на залежність повноти особистісного буття від довершеності буття національного. Для повноцінного втілення в практику суспільного життя національна ідея повинна спочатку розгорнутися в національну ідеологію, а далі оволодіти свідомістю мас, перетворившись (вже у формі ідеології) на ядро національної самосвідомості. Створення ідеології націотворення надає можливість розробки конкретних політичних програм суспільних перетворень, а розвинена національна самосвідомість мобілізує громадян до активного соціально-політичного життя, втілення цих програм у практику. Тільки наявність їх обох перетворює національну ідею з абстрактного принципу на конкретну стратегічну мету національного поступу. Доктор філософських наук А. Бичко розкриває особливості національної самосвідомості українців і їх роль у формуванні української національної ідеї [2].

Українська національна ідея окреслює коло проблем, пов'язаних зі здатністю нації до самоусвідомлення, до обґрунтування національними інтересами своєї соціально-економічної, політичної, культурницької діяльності. Національна ідея є духовно-світоглядним чинником становлення нації, а суспільно-політичним чинником державності (як система політичної влади над людьми й територією та суспільна форма господарювання); національна ідея відображає процес самоутвердження національної спільноти, здійснення національного принципу, тобто постає як національний ідеал, який детермінує економічне, політичне та духовне життя української нації. Відмова від здійснення національної ідеї знеособлює народ, призводить до втрати національних цінностей та ідеалів, до неминучої маргіналізації в глобалізованому геополітичному просторі. Національна ідея є могутнім чинником економічного, політичного та духовного життя нації, певним мобілізатором, який безпосередньо впливає на когнітивну, емоційну й мотиваційну сферу особистості та всі галузі суспільного життя. І для особистості, і для спільноти національна ідея може стати цілісною культурною та суспільно-політичною програмою. Сучасна українська національна ідея, на думку Н. Авер'янової, мусить органічно поєднувати національні та загальнолюдські цінності з людиноцентричним, культуротворчим, націєзберігаючим та державотворчим спрямуванням українства [1].

Кандидат філософських наук О. Шибко у своїй публікації, аналізуючи сутність національної ідеї в контексті соціальної відповідальності, зазначає, що девіз

української національної ідеї можна сформулювати на основі відповідального підходу: «Ми відповідальні за свою свободу, єдність і соціальний прогрес» [20]. Кандидат історичних наук Т. Боева стверджує, що нове осмислення національної ідеї має бути покладене в основу формування сучасної української правової держави [4, с. 174–177].

Не втрачає актуальності дослідження В. Пасічника, який опановував феномен української національної ідеї як детермінанту розвитку українсько-російських відносин; крім того, учений розробив та обґрунтував методологічну модель, яка визначає такі елементи (складники) національної ідеї: національну ідентичність, національне покликання, національний ідеал, національні цінності та пріоритети, національні інтереси, а її реалізація забезпечується такими механізмами: національна держава, національна стратегія, національна безпека [13]. Серед останніх досліджень необхідно відзначити працю О. Духовної-Кравченко «Взаємозв'язок патріотизму та національної ідеї у становленні сучасної держави», у якій автор у становленні та розвитку сучасної української держави пріоритетним виділяє симбіоз патріотизму та національної ідеї [9].

Академік В. Гречанінов розглядає національну ідею держави як загальну мету й довгострокову стратегію розвитку українського суспільства. Щоб національна ідея була сформована й почала діяти, необхідно декілька обов'язкових умов:

- відповідність соціальним і духовним інтересам суспільства;
- прийнятність для більшості населення, незалежно від національності та соціального статусу;
- базування на національних цінностях і пріоритетах, історичному досвіді [6, с. 27–29].

Доктор філософських наук М. Попович стверджує, що національна ідея – це суспільний проект загальнонаціонального масштабу, невід'ємною частиною якого є певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності й проблеми, а також про загальнонаціональні цілі та шляхи їх досягнення. Прагнучи сформулювати українську національну ідею, ми будемо сучасний український проект. Українська національна ідея спроможна забезпечити консолідацію й інтеграцію духовних і політичних сил нації, оскільки вона становить велику патріотичну мету, що має наснажувати народ країни й мобілізувати його на подолання труднощів і розв'язання повсякденних проблем. Українська національна ідея в міжнародній перспективі має європейську орієнтацію, визначену українським народом. Для національної ідеї матиме особливе значення стратегія державотворення як розбудови правової соціальної держави [14].

Доктор наук із державного управління О. Пухкал аналізує взаємодію й корекцію світоглядних ціннісних категорій, які лежать в основі національної ідеї та визначають перспективи становлення й розвитку громадянського суспільства в Україні, його здатність відчувати й діяти співзвучно національним інтересам. Згідно з його твердженням українська національна ідея – це форма сприйняття глибинної сутності українського народу, у якій відображена мета, засоби її досягнення, сенс і функціональні принципи її існування. Характерні особливості цієї ідеї визначаються менталітетом народу, ступенем розвитку його духовності та матеріальної культури, статусом на міжнародній арені й стратегічними завданнями, які стоять перед ним [15, с. 145–149].

Наявність великої кількості досліджень феномена національної української ідеї в різних наукових сферах доводить, що процес об'єктивізації національної ідеї довготривалий. Більшість учених виділяють три етапи розвитку національної ідеї: академічний; культурно-просвітницький; політичний. Деякі (І. Одохівська, В. Шевченко)

наполягають на п'яти стадіях розвитку національної ідеї в Україні: генетично-етнічній стадії переднаціонального; культурно-просвітницькій; стадії самоусвідомлення; «активного творення власного національного життя»; національного відродження, орієнтованого на будівництво національної ідентичності; сьогодення – політичного самовизначення. Відома дослідниця О. Забужко виділяє лише дві фази національної ідеї: перша – національного месіанства (точніше, «інфантильна»); друга – секулярна.

Висновки. Таким чином, сьогодні існує чимала кількість концептуальних підходів у баченні «української національної ідеї», триває гостра конкуренція альтернативних методологій щодо осягнення її сутності. Процес дефініції національної ідеї дуже складний, він пов'язаний не стільки із суб'єктивними факторами, скільки з об'єктивними процесами, що відбуваються в суспільстві, вимагає нового осмислення теоретичного підґрунтя. Значного сприяння у формуванні нового погляду на феномен «українська національна ідея» надасть усвідомлення необхідності єдиної національної ідеї, яка б об'єднала весь український народ на основі демократичних стандартів і верховенства права людини та громадянина.

Література

1. Авер'янова Н. Українська національна ідея в творчості В'ячеслава Липинського та її роль у сучасному державотворенні / Н. Авер'янова // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – Вип. 12. – С. 40–43.
2. Бичко А. Етнічні першоджерела національної ідеї / А. Бичко // Психологія і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 31–39.
3. Бичук І. Еволюція української національної ідеї у соціально-філософській думці України на зламі XIX–XX століть : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Бичук ; Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. – К., 2011. – 16 с.
4. Боева Т. Українське державотворення та погляди Григорія Сковороди на державний устрій / Т. Боева // Схід. – 2013. – № 5(125). – С. 174–177.
5. Головатий М. Соціологія політики / М. Головатий. – К. : МАУП, 2003. – 504 с.
6. Гречанінов В. Про національну ідею. Виклики XXI століття / В. Гречанінов // Зовнішні справи. – 2011. – № 7–8. – С. 27–29.
7. Дербак А. Духовні засади становлення національної самосвідомості (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. Дербак ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 183 с.
8. Дмитренко М. Національна ідея як інноваційна стратегія розвитку держави / М. Дмитренко // Трибуна. – 2007. – № 5–6. – С. 24–26.
9. Духовна-Кравченко О. Взаємозв'язок патріотизму та національної ідеї у становленні сучасної держави : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. Духовна-Кравченко ; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2012. – 18 с.
10. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період : [монографія] / О. Забужко. – К. : Наукова думка, 1992. – 116 с.
11. Левіна В. Філософія української національної ідеї та її трансформація у творчій спадщині М. Хвильового (середина XIX – 30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / В. Левіна ; Харківська державна академія культури. – Х., 2004. – 20 с.

12. Москалець В. «Лад» чи «Міф»? – Важка проблема української національної ідеї / В. Москалець // Психологія і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 8–15.

13. Пасічник В. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / В. Пасічник ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2004. – 231 с.

14. Попович М. Українська національна ідея / М. Попович // Вісник Національної академії України. – 2005. – № 8. – С. 14–20.

15. Пухкал О. Національна ідея як передумова трансформації громадянського суспільства в Україні / О. Пухкал // Вісник академії державного управління при Президентіві України. – К. : Вид-во НАДУ, 2008. – № 1. – С. 145–152.

16. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М. Розумний. – К. : Либідь, 2001. – 288 с.

17. Сабадуха В. Особистісна парадигма буття людини як концептуальна основа української ідеї: автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. Сабадуха ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2010. – 19 с.

18. Сабадуха В. Українська національна ідея у вимірах особистого буття / В. Сабадуха // Психологія і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 21–30.

19. Хижняк І. Міф та національна ідея у творчості Василя Пачовського : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / І. Хижняк ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – О., 2004. – 20 с.

20. Шибко О. Сутність української національної ідеї / О. Шибко // Схід. – 2011. – № 4(111). – С. 145–149.

Анотація

Федоренко С. А., Мальков В. А. Дослідження феномена української національної ідеї у вітчизняній історіографії. – Стаття.

У статті відображено загальну логіку розвитку вітчизняної історіографії (з XIX століття до нашого часу) у вивченні феномена української національної ідеї; особливе місце відведено аналізу наукових досліджень, що з'явилися в Україні за роки незалежності. Розкрито специфіку існуючих концептуальних підходів у поясненні особливостей національної ідеї, сформованих на різних етапах становлення української державності. Здійснений аналіз наукових досліджень сучасного періоду продемонстрував наявність різноманітних поглядів щодо змістового наповнення феномена «національна ідея» та бажання авторів якомога детальніше й точніше окреслити коло

проблем, пов'язаних із ним. Доведено, що сьогодні триває процес формування нового актуального тлумачення феномена «українська національна ідея».

Ключові слова: українська національна ідея, українське суспільство, національний ідеал, менталітет народу, національна самосвідомість.

Аннотация

Федоренко С. А., Мальков В. А. Исследование феномена украинской национальной идеи в отечественной историографии. – Статья.

В статье отображена общая логика развития отечественной историографии (с XIX века до нашего времени) в изучении феномена украинской национальной идеи; особое место уделено анализу научных исследований, которые появились в Украине за годы независимости. Раскрыта специфика существующих концептуальных подходов в объяснении особенностей национальной идеи, сформированных на разных этапах становления украинской государственности. Проведенный анализ научных исследований современного периода продемонстрировал наличие различных взглядов относительно содержательного наполнения феномена «национальная идея» и желание авторов как можно подробнее и точнее очертить круг проблем, связанных с ним. Доказано, что сегодня продолжается процесс формирования нового актуального толкования феномена «украинская национальная идея».

Ключевые слова: украинская национальная идея, украинское общество, национальный идеал, менталитет народа, национальное самосознание.

Summary

Fedorenko S. A., Malkov V. A. Researching the phenomenon of Ukrainian national idea in the national historiography. – Article.

This article deals with the logical fundamentals of national historiography developed since the XIX century to study the phenomenon of the Ukrainian national idea with special attention to the analysis of the researches in the Independent Ukraine. It reveals the specifics of the current approaches explaining the peculiarities of the national idea formed at different periods of Ukrainian statehood development. The analysis of scientific researches proves the modern period to proclaim the divergent views on the meaningful content of the «national idea» phenomenon as well as scholars striving to outline the scope of related issues more detailed and precisely. A new topical interpretation for the phenomenon of «Ukrainian national idea» proves to be still under the development.

Key words: Ukrainian national idea, Ukrainian society, national ideal, national mentality, national self-consciousness.